

Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства

А.О. Грабовська,

головний консультант
управління забезпечення
діяльності Судової палати
у господарських справах
Верховного Суду України

Особливості правового регулювання односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору) та односторонньої зміни його умов

Сучасний цивільний оборот потребує оперативного вирішення питань, пов'язаних зі зміною і розірванням зобов'язань (договорів). У зв'язку із цим важливу роль відіграє одностороння відмова від зобов'язання (договору) та одностороння зміна його умов, що є особливим позасудовим способом припинення або зміни договірних правовідносин. Актуальність розгляду проблем, пов'язаних із застосуванням цього способу, визначається насамперед одностороннім характером дій уповноваженої на відмову від зобов'язання (договору) сторони, що дозволяє їй самостійно, без урахування волі контрагента, вирішувати долю договірної зобов'язання. Водночас недостатня законодавча регламентація та непоодинокі термінологічні суперечності призводять до практичних проблем у застосуванні цього способу припинення (зміни) договірних правовідносин і спонукають до більш ґрунтовного його аналізу та вивчення.

Господарське законодавство, на відміну від цивільного, не допускає можливості односторонньої відмови від виконання зобов'язань навіть з передбачених у договорі підстав

Summary

The article analyzes norms of the Commercial and the Civil Codes of Ukraine setting up common rules on unilateral refusal of obligation (agreement) and unilateral modification of its terms as well as special rules for certain types of contractual obligations. The analysis of these norms and court practice indicates the peculiarities of unilateral refusal of obligation or modification of its content as an operational and economic sanction for violation of the obligation; distinguishes the cases when the law recognizes the party's right to these unilateral actions; shapes unilateral refusal of obligations or modification of its terms and the order of these actions

Різні загальнотеоретичні та практичні аспекти односторонньої відмови від зобов'язання й односторонньої зміни його умов вивчали О. Антонюк, Т. Боднар, М. Єгорова, О. Міхно, О. Томарова та інші дослідники¹, проте проблеми правового регулювання односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору) та односторонньої зміни його умов об'єктом окремої уваги не були. Отже, метою цієї статті є комплексне дослідження норм цивільного та господарського законодавства, якими регулюється одностороння відмова від господарського зобов'язання (договору), висвітлення практики застосування цих норм вищими судовими інстанціями і формулювання на основі цього загальних висновків.

¹ Див.: Антонюк О. Право на односторонню відмову від зобов'язання та односторонню зміну його умов // Підприємство, господарство і право. — 2006. — № 2. — С. 16—17; Боднар Т.В. Одностороння відмова в договірних зобов'язаннях // Університетські наукові записки. — 2012. — № 1 (41). — С. 232—241; Боднар Т.В. Одностороння відмова від зобов'язання (договору) в контексті самозахисту цивільного права та інтересу // Право України. — 2012. — № 9. — С. 110—117; Єгорова М.А. Односторонній отказ от исполнения гражданско-правового договора. — М., 2010. — 528 с.; Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України: монографія. — К., 2009. — 224 с.; Томарова О. Право на односторонню відмову від договору як секундарне право // Підприємство, господарство і право. — 2010. — № 9. — С. 58—61.

За загальним правилом, визначеним у ч. 7 ст. 193 Господарського кодексу України (далі — ГК), не допускаються одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконане належним чином.

У цьому контексті слід зауважити, що господарське законодавство, на відміну від цивільного, не допускає можливості односторонньої відмови від виконання зобов'язань навіть з передбачених у договорі підстав. Лише закон як нормативно-правовий акт, що має вищу юридичну силу, може встановлювати випадки правомірної односторонньої відмови сторони від виконання зобов'язання.

При цьому такі випадки визначено як самим ГК, так і Цивільним кодексом України (далі — ЦК), оскільки згідно з ч. 1 ст. 193 ГК до виконання господарських договорів застосовуються відповідні положення ЦК з урахуванням особливостей, передбачених ГК, а також іншими законами.

В договорі необхідно чітко та однозначно передбачити умову, що права сторони, яка здійснює зустрічне виконання, залежать від того, як інша сторона виконує свій обов'язок

Зокрема, поширеним винятком з наведеного правила є встановлене ч. 6 ст. 193 ГК право зобов'язаної сторони відмовитися від виконання зобов'язання в разі *неналежного виконання* (тут і далі курсив наш — А. Г.) другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання.

Аналогічним, але дещо ширшим за змістом, є передбачене ч. 3 ст. 538 ЦК право сторони відмовитися від виконання свого обов'язку частково або в повному обсязі в разі *невиконання* другою стороною в зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі.

В обох випадках ідеться про зустрічне виконання зобов'язання, а підставою для застосування односторонньої відмови від зобов'язання є *порушення зобов'язання другою стороною*, під яким згідно зі ст. 610 ЦК слід розуміти його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). При цьому визнати виконання зустрічним і відповідно застосувати односторонню

відмову в разі його порушення можна лише тоді, коли послідовність виконання сторонами своїх обов'язків прямо обумовлюється в договорі. Таке застереження може по-різному формулюватись: як пряма вказівка на те, що виконання зобов'язання однією стороною здійснюється лише після його виконання іншою стороною; як визначення послідовності дій, наприклад, відвантаження продукції у встановлений термін після сплати покупцем ціни товару та ін. Головне, що в договорі необхідно чітко та однозначно передбачити умову, що права сторони, яка здійснює зустрічне виконання, залежать від того, як інша сторона виконує свій обов'язок ².

Винятком з правила щодо неможливості односторонньої відмови від виконання зобов'язання, який фактично деталізує положення ч. 6 ст. 193 ГК і повторює зміст ч. 1 ст. 615 ЦК, є застосування оперативного-господарських санкцій, зокрема передбаченої у п. 1 ч. 1 ст. 236 ГК односторонньої відмови від виконання свого зобов'язання управненою стороною зі звільненням її від відповідальності за це в разі порушення зобов'язання другою стороною

Що ж до положення ч. 7 ст. 193 ГК про неприпустимість односторонньої відмови від виконання зобов'язань або відстрочки виконання з мотивів, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконане належним чином, то, по суті, воно зумовлене змістом комерційної господарської діяльності, яка здійснюється її суб'єктами на власний ризик, а тому невиконання або неналежне виконання тим чи іншим суб'єктом своїх зобов'язань за одним договором не повинне впливати на виконавчу дисципліну за іншим зобов'язанням, що суперечило б принципу належного виконання зобов'язання.

Винятком з правила щодо неможливості односторонньої відмови від виконання зобов'язання, який фактично деталізує положення ч. 6 ст. 193 ГК і повторює зміст ч. 1 ст. 615 ЦК, є застосування оперативного-господарських санкцій, зокрема передбаченої у п. 1 ч. 1 ст. 236 ГК односторонньої відмови від виконання свого зобов'язання управненою стороною зі звільненням її від відповідальності за це в разі порушення зобов'язання другою стороною.

Підставою для застосування односторонньої відмови від виконання зобов'язання як оперативного-господарської санкції є факт

² Див.: Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина [та ін.]; за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. — 3-тє вид., переробл. і доповн. — К., 2012 — С. 445.

порушення цього зобов'язання другою стороною (ч. 1 ст. 237 ГК), а метою — припинення порушення або запобігання повторному порушенню зобов'язання (ч. 1 ст. 235 ГК). Водночас оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, потерпілою від правопорушення, у позасудовому порядку, без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання (ч. 1 ст. 237 ГК) та незалежно від вини останнього (ч. 3 ст. 235 ГК).

Відповідно до ч. 2 ст. 235 ГК до суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть застосовуватися лише передбачені договором оперативно-господарські санкції. Проте в юридичній літературі побутує думка, що вжиття оперативно-господарських санкцій не обмежується лише випадками, про ймовірність яких прямо зазначено в договорі, оскільки такого роду санкції можуть встановлюватися для окремих видів договірних зобов'язань безпосередньо законом³. При цьому зауважується, що якщо право на односторонню відмову від виконання зобов'язання передбачене безпосередньо законом, то фіксувати в договорі право управленої сторони на застосування зазначеного оперативного заходу не обов'язково⁴.

При врегулюванні окремих договорів законодавець використовує різні правові механізми, що забезпечують їх припинення. Аналізуючи ці механізми, досить складно віднайти закономірність їх законодавчого закріплення та застосування як на рівні ЦК і ГК, так і в системному порівнянні

Конкретні випадки односторонньої відмови сторони від договірних зобов'язань наведено в статтях ГК, що визначають особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання, та у статтях ЦК, що регулюють деякі види договірних зобов'язань. В одних випадках законодавець надає стороні *право на відмову* від зобов'язання як санкцію за допущене другою стороною його порушення (частини 5, 7 ст. 268, ч. 3 ст. 270, ч. 2 ст. 310, ч. 4 ст. 314 ГК, п. 2 ч. 1 ст. 766, ч. 1 ст. 782, ч. 1 ст. 834, ч. 1 ст. 848, ч. 2 ст. 849, ч. 3 ст. 858, ч. 2 ст. 997 ЦК); в інших — *право на розірвання договору* у зв'язку з його порушенням іншою стороною (ч. 2 ст. 320 ГК, ст. 740, п. 4 ч. 2 ст. 768, п. 2 ч. 3 ст. 776, ст. 783, ст. 784, ч. 2 ст. 834, ч. 2 ст. 852, п. 2 ч. 1 ст. 872, ч. 1 ст. 907, ч. 2 ст. 1075 ЦК).

³ Див.: Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст]. Станом на 18 березня 2013 р. / ДЛ. Тупчієнко, С.В. Мостовенко, С.Г. Деледівка [та ін.]. — К., 2013. — С. 382.

⁴ Див.: Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. — С. 443.

Отже, при врегулюванні окремих договорів законодавець використовує різні правові механізми, що забезпечують їх припинення. Аналізуючи ці механізми, досить складно віднайти закономірність їх законодавчого закріплення та застосування як на рівні ЦК і ГК, так і в системному порівнянні.

Як у ГК, так і в ЦК міститься набагато більше норм, які передбачають право сторони саме на відмову від зобов'язання (договору), ніж норм, що визначають право на його розірвання

Наприклад, ч. 2 ст. 320 ГК передбачено право замовника вимагати *розірвання договору*, якщо підрядник не береться своєчасно за виконання договору або виконує роботу настільки повільно, що закінчення її до строку стає явно неможливим. За такі ж дії/бездіяльність підрядника ч. 2 ст. 849 ЦК передбачено право замовника *відмовитися від договору* підряду та вимагати відшкодування збитків. Як бачимо, в одній ситуації стороні надається право на відмову, а в іншій аналогічній ситуації — право на розірвання договору. При цьому як у ГК, так і в ЦК міститься набагато більше норм, які передбачають право сторони саме на відмову від зобов'язання (договору), ніж норм, що визначають право на його розірвання.

На окрему увагу заслуговує положення ч. 1 ст. 291 ГК, що в імперативній формі встановлює заборону односторонньої відмови від договору оренди. Натомість ч. 1 ст. 782 ЦК передбачає право наймодавця відмовитися від договору найму та вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за користування річчю протягом трьох місяців підряд.

Верховний Суд України за наслідками розгляду справи, предметом якої було розірвання договору оренди приватного майна через систематичну несплату орендарем орендних платежів, послався на відсутність передумов для застосування ч. 2 ст. 651 ЦК як підстави розірвання договору в судовому порядку, оскільки ч. 3 цієї статті, так само як і ст. 782 цього Кодексу, встановлює для таких випадків право на односторонню позасудову відмову від договору (постанова Верховного Суду України від 22 лютого 2005 р. у справі № 34/400).

Водночас Вищий господарський суд України в постанові від 22 березня 2011 р. у справі № 12/53 зазначив, що з огляду на приписи ч. 2 ст. 4 ГК імперативні (спеціальні) норми ч. 1 ст. 291 цього Кодексу та ч. 1 ст. 26 Закону від 10 квітня 1992 р. № 2269 «Про оренду державного та комунального

майна» (далі — Закон № 2269), що встановлюють особливості регулювання майнових (у цьому випадку орендних) відносин суб'єктів господарювання, а саме відносин оренди державного і комунального майна, підлягають переважному застосуванню перед нормою ст. 782 ЦК, яка містить відповідне загальне регулювання.

Цю правову позицію підтримав і Верховний Суд України, який, зокрема, зауважив, що оскільки орендоване майно є комунальним, то на спірні правовідносини поширюється також дія Закону № 2269, згідно з ч. 3 ст. 26 якого підставою для дострокового розірвання договору оренди за рішенням суду може бути невиконання сторонами своїх зобов'язань. Отже, істотне порушення орендарем (наймачем) такої умови договору оренди державного (комунального) майна, як внесення орендної плати, є достатньою правовою підставою для дострокового розірвання зазначеного договору в судовому порядку та повернення орендованого майна орендодавцю (наймодавцю) (постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 8 травня 2012 р. у справі № 5021/966/2011).

Законом або договором можуть передбачатися випадки, коли одній чи обом сторонам договору на їхній розсуд дозволено відмовитися від виконання зобов'язання (договору) в односторонньому порядку незалежно від порушення договору другою стороною

Із цього виходить, що ч. 1 ст. 291 ГК встановлює заборону односторонньої відмови від договору оренди лише в тому випадку, коли об'єктом оренди є державне та комунальне майно.

Окрім положень ГК та ЦК, винятки з правила щодо неможливості односторонньої відмови від виконання зобов'язання (договору) передбачено й низкою інших нормативно-правових актів. Наприклад, за змістом ст. 7 Закону від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР «Про фінансовий лізинг» лізингоодержувач має право відмовитися від договору лізингу в односторонньому порядку, якщо прострочення передачі предмета лізингу становить більше 30 днів.

Відповідно до пунктів 28, 30 Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668) замовник має право відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботи або виконує їх настільки повільно, що закінчення їх у строк, визначений договором підряду, стає неможливим. Підрядник має право відмовитися від

договору підряду та вимагати від замовника сплати договірної ціни пропорційно виконаним роботам, а також відшкодування збитків, не покритих цією сумою, у разі неможливості використання ресурсів, наданих замовником.

Водночас законом або договором можуть передбачатися випадки, коли одній чи обом сторонам договору на їхній розсуд дозволено відмовитися від виконання зобов'язання (договору) в односторонньому порядку незалежно від порушення договору другою стороною. У такому разі право на односторонню відмову від зобов'язань може зумовлюватися:

1) обставинами, які не залежать від сторін. Наприклад, замовник має право відмовитися від договору підряду в разі необхідності проведення додаткових робіт і пов'язаного із цим істотного перевищення визначеного приблизного кошторису (ч. 4 ст. 844 ЦК). Крім того, кожна зі сторін договору морського перевезення вантажу до відходу судна та під час рейсу має право відмовитися від договору в разі дій, що можуть загрожувати небезпекою захоплення судна або вантажу; блокади порту відправлення (призначення); залучення судна для спеціальних потреб держави; заборони керівництвом порту вивозу з порту відправлення або ввезення до порту призначення вантажу, призначеного для перевезення (статті 156, 157 Кодексу торговельного мореплавства України);

2) специфікою договору, з урахуванням якої одній зі сторін надається можливість відмовитися від договору, відшкодувавши збитки другій стороні. Таке право має, наприклад, покупець до передання товару за договором купівлі-продажу за зразком (ч. 3 ст. 702 ЦК), замовник — до завершення роботи (ч. 4 ст. 849, ч. 2 ст. 867 ЦК), клієнт та експедитор — за договором транспортного експедирування (ч. 1 ст. 935 ЦК), комісіонер — у разі розірвання або відмови від договору комісії (ч. 5 ст. 1013 ЦК) і т. д.⁵

Право на односторонню відмову від зобов'язань може надаватися:

1) сторонам договорів, укладених без визначеного строку дії, наприклад, комерційному агенту за агентським договором (ч. 1 ст. 304 ГК); сторонам за договором комерційної концесії, укладеного без зазначеного строку (ч. 3 ст. 374 ГК); платникові безстрокової ренти (ч. 1 ст. 739 ЦК); сторонам договору безстрокового найму (ч. 2

⁵ Див.: Антонюк О. Значч. праця. — С. 16—17.

ст. 763 ЦК); комісіонеру, якщо строк договору не встановлено (ч. 1 ст. 1026 ЦК); сторонам ліцензійного договору, подовженого на невизначений строк (ч. 3 ст. 1110 ЦК);

2) стороні, яка звертається за товаром, роботою, послугою, без покладення на неї негативних наслідків, наприклад, наймачеві за договором прокату (ч. 1 ст. 790 ЦК), поклажодавцю (ч. 2 ст. 939, ч. 1 ст. 953 ЦК), клієнту за договором банківського рахунку (ч. 1 ст. 1075 ЦК) і т. д.⁶

За підставою виникнення можна виділити право на односторонню відмову від зобов'язання (договору) як наслідок порушення, допущеного іншою стороною, а також право на односторонню відмову від зобов'язання (договору) незалежно від порушення з боку іншої сторони

У судовій практиці відмову управненої сторони від договору, яка не залежить від наявності порушення договірних правовідносин з боку другої сторони, інколи називають «безпідставною з точки зору закону» (постанова Вищого господарського суду України від 23 травня 2012 р. у справі № 5010/1495/2011-18/65).

Отже, за підставою виникнення можна виділити право на односторонню відмову від зобов'язання (договору) як наслідок порушення, допущеного іншою стороною, а також право на односторонню відмову від зобов'язання (договору) незалежно від порушення з боку іншої сторони.

Судам слід звертати увагу на те, що законодавець розрізняє поняття «розірвання договору» і «припинення зобов'язання/договору». Ці поняття не тотожні з огляду на відмінні підстави їх виникнення та юридичні наслідки, породжені цими правовими явищами. Розірвання договору необхідно розглядати як один з видів його припинення

Правовим наслідком односторонньої відмови від зобов'язання частково або в повному обсязі згідно з ч. 3 ст. 615 ЦК є відповідно зміна умов зобов'язання або його припинення.

У ч. 3 цієї статті також зазначено, що в разі односторонньої відмови від договору в повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим.

На думку науковців-цивілістів, норми, закріплені у ст. 615 ЦК, мають загальний характер в інституті зобов'язального права, а правило ч. 3 ст. 651 цього ж Кодексу є спеціальною нормою,

⁶ Див.: Там само.

що поширюється лише на договірні зобов'язання⁷. І це видається цілком логічним, адже договір є лише однією з підстав виникнення зобов'язання (ч. 2 ст. 509, ч. 2 ст. 11 ЦК).

Однак постає запитання: чому в першому випадку наслідком односторонньої відмови від зобов'язання в повному обсязі є його припинення, натомість одностороння відмова від договору тягне за собою його розірвання? До речі, за змістом п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК припинення зобов'язання

внаслідок односторонньої відмови від нього також розглядається як відмінний від розірвання договору наслідок порушення зобов'язання.

Із цього приводу Верховний Суд України зазначив, що судам слід звертати увагу на те, що законодавець розрізняє поняття «розірвання договору» і «припинення зобов'язання/договору». Ці поняття не тотожні з огляду на відмінні підстави їх виникнення та юридичні наслідки, породжені цими правовими явищами. Розірвання договору необхідно розглядати як один з видів його припинення⁸.

Відповідно до ч. 2 ст. 615 ЦК одностороння відмова від зобов'язання не звільняє винну сторону від відповідальності за порушення зобов'язання. У ч. 3 ст. 237 ГК зазначено, що оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій. Отже, при порушенні зобов'язання можливе одночасне застосування заінтересованою стороною до порушника як заходів оперативного впливу, наприклад, односторонньої відмови від зобов'язання або зміни його умов, так і заходів цивільно-правової відповідальності (відшкодування збитків, стягнення неустойки, втрати завдатку)⁹.

Водночас управнена сторона не несе відповідальності за відмову від виконання свого зобов'язання в разі його порушення другою стороною (п. 1 ч. 1 ст. 236 ГК).

З огляду на те що одностороння відмова від зобов'язання (договору) або зміна його умов, якщо вона передбачена договором або законом, не

⁷ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К., 2005. — Т. II. — С. 136.

⁸ Див.: Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин // <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsen.nsf/81b1c8a59140111fc2256bf7004f9cd3/f7b77ddb0b200007c22577f200512993?OpenDocument>

⁹ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. — С. 137.

потребує згоди на це контрагента і наділена таким правом сторона може скористатися ним без звернення до суду, на особливу увагу заслуговує порядок вчинення такої відмови.

Так, згідно з ч. 2 ст. 237 ГК порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. Проте ні в ЦК, ні в ГК не визначено порядку здійснення односторонньої відмови від зобов'язання (договору), якщо таку відмову передбачено законом.

Натомість порядок зміни та розірвання господарських договорів визначає ст. 188 ГК. Зокрема, відповідно до ч. 2 цієї статті сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. З погляду цивілістичної доктрини таку пропозицію розглядають як своєрідну оферту з відповідними правовими наслідками¹⁰.

Одностороння відмова від договору не потребує узгодження і як самостійний юридичний факт зумовлює його розірвання. Якщо право на односторонню відмову у сторони відсутнє, то намір розірвати договір можна реалізувати лише за погодженням з іншою стороною, оскільки одностороннє розірвання договору не допускається, а в разі недосягнення сторонами домовленості щодо розірвання договору — за судовим рішенням на вимогу однієї зі сторін

Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду (ч. 3 ст. 188 ГК). А в разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або в разі недержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду (ч. 4 ст. 188 ГК). До відсутності згоди однієї зі сторін на внесення змін до договору або його розірвання прирівнюється й недержання відповіді на пропозицію змінити або розірвати договір¹¹.

Наведемо приклади судової практики щодо можливості застосування положень цієї статті до випадків односторонньої відмови від зобов'язання (договору) або його зміни, якщо таке право передбачене законом. Так, у постанові Вищого господарського суду України від 23 травня 2012 р. у справі № 5010/1495/2011-18/65

зазначається, що одностороння відмова від договору не потребує узгодження і як самостійний юридичний факт зумовлює його розірвання. Якщо право на односторонню відмову у сторони відсутнє, то намір розірвати договір можна реалізувати лише за погодженням з іншою стороною, оскільки одностороннє розірвання договору не допускається, а в разі недосягнення сторонами домовленості щодо розірвання договору — за судовим рішенням на вимогу однієї зі сторін (ч. 4 ст. 188 ГК).

Односторонню відмову від зобов'язання (договору) та односторонню зміну його умов слід розглядати як односторонній правочин, адже такі дії тягнуть за собою припинення або зміну відповідних прав та обов'язків сторін

В іншій постанові Вищого господарського суду України від 2 квітня 2013 р. у справі № 35/5005/2157/2012 вказується, що одностороння відмова від договору здійснюється без звернення до суду і відповідно на підставі лише факту її здійснення договір вважається розірваним.

Наведене дає підстави для висновку про те, що у ст. 188 ГК визначено загальний порядок зміни та розірвання господарських договорів, який слід застосовувати тоді, коли законодавством не визначено спеціального порядку для зміни або розірвання договорів певного виду, яким можна вважати порядок односторонньої відмови від зобов'язання (договору) та одностороннього внесення змін до нього.

Загалом у розумінні ч. 1 ст. 202 ЦК односторонню відмову від зобов'язання (договору) та односторонню зміну його умов слід розглядати як односторонній правочин, адже такі дії, як уже було зазначено, тягнуть за собою припинення або зміну відповідних прав та обов'язків сторін. Аналогічної думки дотримується і Вищий господарський суд України у згаданій постанові від 23 травня 2012 р., в якій зазначено, що договір підряду може бути розірваний через односторонню відмову від нього в повному обсязі, тобто внаслідок учинення замовником одностороннього правочину, який тягне припинення зобов'язань його сторін.

Водночас аналіз судової практики вказує на відсутність єдиного розуміння форми вчинення такого правочину. Так, в оглядовому листі від 18 лютого 2013 р. «Про практику вирішення спорів, пов'язаних із виконанням договорів підряду (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному

¹⁰ Див.: Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова [та ін.]; за ред. О.В. Дзери. — К., 2008. — С. 303.

¹¹ Див.: Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. — С. 383.

порядку Вищим господарським судом України)», зокрема, зазначено, що оскільки замовник на підставі ст. 849 ЦК відмовився від договору, надіславши підряднику лист-вимогу про розірвання договору підряду, і така одностороння відмова від договору не потребує узгодження з підрядником, то договір є припиненим, а предмет спору в цій справі відсутній. Однак у згаданій постанові Вищого господарського суду України від 2 квітня 2013 р. вказується, що оскільки форма односторонньої відмови від договору законом не встановлена, то вона може бути здійснена замовником у будь-який спосіб, у тому числі шляхом звернення підрядника з вимогою про повернення сплаченої суми передоплати.

Питання про те, в якій формі має відбуватися одностороння відмова від нотаріально посвідченого договору або такого, що підлягає державній реєстрації, — залишається відкритим і потребує законодавчого врегулювання

Згідно з ч. 3 ст. 214 ЦК відмова від правочину вчиняється у такій самій формі, в якій було вчинено правочин, то ж цілком логічно, що повідомлення управненої сторони про односторонню відмову від зобов'язання (договору) або відповідно односторонню зміну його умов слід вчинити в письмовому вигляді. У разі виникнення будь-яких спорів між сторонами з приводу відмови ці документи дадуть змогу підтвердити факт повідомлення у встановлені строки¹². Разом з тим питання про те, в якій формі має відбуватися одностороння відмова від нотаріально посвідченого договору або такого, що підлягає державній реєстрації, — залишається відкритим і потребує законодавчого врегулювання.

Зобов'язання (договір) є зміненим чи припиненим з моменту одержання контрагентом повідомлення про односторонню відмову від нього або одностороннє внесення змін до нього (за аналогією з офертою та акцептом при укладенні договору)

Слід зазначити також, що в законі або в умовах договору може бути визначено строк, до спливу якого контрагента варто повідомити про зміну чи розірвання договору. Наприклад,

у відносинах комерційної концесії передбачено можливість кожної зі сторін договору, укладеного без зазначеного строку, відмовитися від договору в будь-який час, повідомивши про це другу сторону за шість місяців, якщо договором не передбачено більш тривалий строк (ч. 3 ст. 374 ГК). Якщо ж відповідний строк законом або договором не визначено, то, на нашу думку, повідомлення про односторонню відмову від зобов'язання (договору) або зміну його умов слід надсилати в розумний строк, як, до речі, це передбачається для сторін за договором транспортного експедирування (ст. 935 ЦК).

Загальноприйнятною є думка, що зобов'язання (договір) є зміненим чи припиненим з моменту одержання контрагентом повідомлення про односторонню відмову від нього або одностороннє внесення змін до нього (за аналогією з офертою та акцептом при укладенні договору)¹³. Аналіз норм, які передбачають право односторонньої відмови від зобов'язання (договору) в певних правовідносинах, також дає підстави для такого висновку. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 782 ЦК в разі відмови наймодавця від договору найму договір є розірваним з моменту одержання наймачем повідомлення наймодавця про відмову від договору.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку про те, що одностороння відмова від господарського зобов'язання (договору) та одностороння зміна його умов — це односторонній правочин, унаслідок якого зобов'язання (договір) змінюється або припиняється. Залежно від підстав виникнення цей правочин є наслідком порушення, допущеного іншою стороною, або не пов'язаний з порушенням з боку іншої сторони і можливий лише у випадках, передбачених законом або договором. Він реалізується управненою стороною в позасудовому порядку шляхом направлення письмового повідомлення про відмову від зобов'язання (договору) або його зміну. З моменту одержання такого повідомлення зобов'язання (договір) є відповідно зміненим або припиненим.

¹² Див.: Костенко Л. Одностороння відмова від зобов'язань за договором // <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2268>

¹³ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. — С. 180.